

Литература

1. *Гозенпуд А. А.* О водевиле // Стихотворная комедия, комическая опера, водевиль конца – начала века: В 2-х тт. Т. 2. Л., 1990. С. 675 – 679. 2. *Гоголь Н. В.* Полное собрание сочинений: В 14-ти тт. – М.; Л., 1937 – 1952. 3. *Шаховской А. А.* Два учителя, или *Asinus asinum fricat* // Старый русский водевиль. 1819 – 1849. – М., 1937. – С. 51 – 94. 4. *Писарев А. И.* Хлопотун, или Дело мастера боится. Опера-водевиль в одном действии // Русский водевиль. М., 2008. – С. 133 – 172. 5. *Паушкин М.* Социология, тематика и композиция водевиля // Старый русский водевиль. 1819 – 1849. – М., 1937. – С. 3 – 50.

Ирина Александрова

ЭЛЕМЕНТЫ ВОДЕВИЛЬНОЙ ПОЭТИКИ В КОМЕДИЯХ

Н. В. ГОГОЛЯ

В статье анализируется неоднозначное отношение Н. В. Гоголя к жанру водевиля, утверждается, что хоть Гоголь и не принял водевильную стилистику, в собственных пьесах он не вполне отказался от элементов водевильной поэтики. Эксплицитная связь с нею свидетельствует об определенной полемичности гоголевской драматургии по отношению к жанру водевиля.

Ключевые слова: водевиль, герой, драматический конфликт, комедия, персонаж, прообраз, театральная условность.

Irina Aleksandrova

ELEMENTS OF VAUDEVILLE POETICS IN COMEDIES BY N.V. GOGOL

The article deals with the analysis of elements of poetics of Russian vaudeville in the early XIX century and their impact on the formation of artistic specifics in comedies by Gogol.

Key words: vaudeville, hero, dramatic conflict, comedy, personage.

Олексій МАНУЙКІН

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ У ПОВІСТІ “ТАРАС БУЛЬБА” М.В. ГОГОЛЯ

Дослідники вже давно помітили, що уся творчість Миколи Гоголя є своєрідним міфом, двоплановим за характером оповіді – зовнішнім і внутрішнім (символічним). Письменник настільки міфологізував світ, що, коли руйнувався один міф, він створював інший. В. Набоков у есеї “Николай Гоголь” зауважив, що у творах письменника справжні сюжети “кроються за очевидними” [1, 132]. До того ж, сам М.Гоголь зізнавався, що “быть поэтом” – означає “бросать целые беспредельные пространства мыслей” [2, 414]. На нашу думку, повість “Тарас Бульба” і є одним з таких творів з “беспредельным пространством мыслей”.

“Тарас Бульба” – це перша повість циклу “Миргород”, де гармонії ідилічного життя старосвітських поміщиків, “страстному желанию Гоголя превратить, просветить, переделать порок в добродетель” (Роман Плетньов) протистоїть дисгармонія “мира неразумия”. І головним

призвідцею такої дисгармонії є не зовнішні чинники, а сама людина, її внутрішній світ. Слушною тут видається думка Ігоря Золотусского: “Усе, що пишеться Гоголем у проміж 1833–1835 р.р., є утвердженням двоїстості, контрастності людської природи і природи взагалі, розриву між “мрією” і “посутністю” й ідеальною спробою возз’єднати їх” [3, 171].

У цьому ми переконуємось вже з початкових епізодів першого розділу повісті, де ще панує ідилія “старосвітського життя” [4, 30], однак поки що прихована агресивність заголовного героя згодом переведе нетривкий старосвітський мир і спокій у стан постійної війни, таким чином позначаючи звичний фон життя запорожців.

Мабуть, не випадково Гоголь пропонує читачеві на початку повісті кілька епізодів міні–воєн, коли Тарас Бульба навкулачки з’ясовує стосунки з Остапом або коли старий Тарас починає хатню війну: “И старый Бульба мало–помалу горячился, наконец рассердился совсем, встал из–за стола и, приосанившись, топнул ногою. – Завтра же едем! Зачем откладывать! Какого врага мы можем здесь высидеть? На что нам эта хата? К чему нам все это? На что эти горшки? – Сказавши это, он начал колотить и швырять горшки и фляжки” [4, 32]. Відгомін таких воєн помічаємо і в стосунках старого Бульби з дружиною: “Она видела мужа в год два–три дня, и потом несколько лет о нем не бывало слуху. Да и когда виделась с ним, когда они жили вместе, что за жизнь ее была? Она терпела оскорбления, даже побои; она видела из милости только оказываемые ласки, она была каное-то странное существо в этом сборище безженных рыцарей, на которых разгульное Запорожье набрасывало суровый колорит свой” [4, 36]. Ці описи стають своєрідними провісниками справжньої війни, бо Гоголь уже в 1 розділі окреслює характер Тараса Бульби таким чином, що у читача виникає побоювання щодо здатності автора спрямувати розвиток цього характеру в потрібному напрямку: “Бульба был упрям страшно. Это был один из тех характеров, которые могли возникнуть только в тяжелый XV век на полукочующем углу Европы <...>. Это было, точно, необыкновенное явление русской силы: его вышибло из народной груди огниво бед” [4, 33].

Тарас із синами залишають домівку (це стає початком випробувань, а потім і трагічної розв’язки) і прямують до Запорозької Січі, образ якої Ю. Лотман вважає “фокусом просторової конструкції повісті” [5, 433]. Прикметно, що опис початку шляху героїв точно передає за допомогою природної символіки суть переходу зі світу реального, сповненого життя, у світ ірреальний, в “Низ”: “День был серый; зелень сверкала ярко; птицы щебетали как–то вразлад. Они, проехавши, оглянулись назад; хутор их как будто ушел в землю; только видны были над землей две трубы скромного их домика да вершины дерев <...>. Вот уже один только шест над колодцем с привязанным вверху колесом от телеги одиноко торчит в небе; уже равнина, которую они проехали, кажется издали горою и все собою закрыла. – Прощайте и детство, и игры, и все, и все!” [4, 38].

Гоголь у повісті представляє нам два художні світи, які своєрідно розміщені у просторі і які специфічно взаємодіють на сторінках твору, –

це світ козаків (світ відкритого, безмежного простору з напівкочовим способом життя) і світ поляків (світ “замкненого” простору). Ці світи у автора різняться і за головним законом організації, і за головною метою існування. Якщо для запорожців головним законом є збереження козацького братства, а головною метою – не потрапити у “замкнений” світ, то головним законом життя поляків є закон зиску, а головною метою – розбудова Речі Посполитої шляхом колонізації земель інших народів (тут – українців).

Простір Запорозької Січі у повісті Гоголя надзвичайно динамічний і агресивний; він живе за принципом “де б не воювати, тільки б воювати” (показовими тут є 3 і 4 розділи повісті, де спочатку запорожці збиралися у похід “на Турещину или на Татарву”, однак згодом повернули у Гетьманщину проти поляків, встигнувши до цього “перетопить” жидів–”поганцев в Днепре”). За Ю. Лотманом, “усі походи запорожців – це вихід простору за свої межі” [5, 433].

Мешканці Запорозької Січі – цього вічно рухомого простору – є по суті вигнанцями зі світу звичайного, ізгоями, які не змогли або й не зуміли жити за прийнятними для цього світу нормами і правилами: “Всякий приходящий сюда позабывал и бросал все, что дотолле его занимало. Он, можно сказать, плевал на свое прошедшее и беззаботно предавался воле и товариществу таких же, как сам, гуляк, не имевших ни родных, ни угла, ни семейства, кроме вольного неба и вечного пира души своей. <...> они сами собою кинули отцов и матерей и бежали из родительских домов; <...> здесь были те, у которых уже моталась около шеи веревка и которые вместо бледной смерти увидели жизнь – и жизнь во всем разгуле; <...> Здесь были все бурсаки, не вытерпевшие академических лоз и не вынесшие из школы ни одной буквы; но вместе с ними здесь были и те, которые знали, что такое Гораций, Цицерон и Римская республика.<...> тут было множество образовавшихся опытных партизанов, которые имели благородное убеждение мыслить, <...> что неприлично благородному человеку быть без битвы. <...> **Эта странная республика была именно потребностью того века**” [4, 49].

Автор дає кілька визначень художнього часу повісті: “<...> **того бранного, трудного времени, когда начались разыгрываться схватки и битвы на Украине за унию**” [4, 31], “<...> **тяжелый ХУ век на полукочующем углу Европы <...>**” [4, 33]; “**Они (адские муки. – А.М.) были порождение тогдашнего грубого, свирепого века, когда человек вел еще кровавую жизнь одних воинских подвигов и закалился в ней душою, не чуя человечества**” [4, 131]. А звідси й висновок: у такий суперечливий, жорстокий і хижий час протистояння двох світів, що виборюють свої права і свободи, вижити і перемогти здатен тільки найсильніший.

У листі до М.П. Погодіна за 11 січня 1834 року Гоголь зізнавався: “Малороссийская история моя чрезвычайно бешена, да иначе, впрочем, и быть ей нельзя. Меня попрекают, что слог в ней слишком уже горит, не исторически жгуч и жив, но что за история, если она скучна!” [6, 98]. Саме ця історія і “горит” у повісті “Тарас Бульба”: горить фортеця, запалена

снарядами Бульби, вогонь знищує монастирі, селянські помешкання і самого заголовного героя. Однак, попри виразно окреслену в повісті агресивність Запорозької Січі, усі її мешканці мають суто мирні прізвища або прізвиська: Бульба, Печериця, Долото, Шило, Писаренки, Дігтяренко, Черевиченко, Ремінь, Гуска, Вертихвіст, Закрутигуба, Вовтузенко, що свідчать про генетичний зв'язок героїв з правічним способом існування пращурів і zarazом – про історичну перспективу українців. Сам автор акцентує на цьому увагу читача: “ <...> Пора доставать козацкой славы!” <...> слова эти были, как искры, падавшие на сухое дерево. Пахарь ломал свой плуг, бровари и пивовары кидали свои кади и разбивали бочки, ремесленник и торгош посылал к черту и ремесло и лавку, бил горшки в доме. И все, что ни было, садилось на коня. Словом, русский характер получал здесь могучий, широкий размах, дюжую наружность” [4, 34]. Тому й не було “ремесла, которого бы не знал козак <...>” [4, 34]. Саме цю особливість козацтва окреслив Гоголь в “Объявлении об издании Истории Малороссии”, уміщеному в часописах “Северная пчела”, “Московский телеграф”, “Молва”: “<...> как образовался <...> этот воинственный народ, козаки <...> как он три века с оружием в руках добывал права свои <...> наконец, как нечувствительно исчезало воинственное бытие его и превращалось в земледельческое” [7, 149].

У Гуковського натрапляємо на твердження, що його поділяло чимало дослідників, нібито Запорозька Січ у повісті – це “народна, ультрадемократична республіка” з досконалим законом, про який мріяв письменник [8, 145]. Ми ж раз по раз переконуємось, що козаки на сторінках повісті живуть за тими законами, які створюють для себе самі і які за певних обставин можна переступити на догоду власним амбіціям. На жаль, у повісті чимало епізодів (мотивація нового кошового до порушення клятви; облога Дубна, де, “носились слухи, было много казны и богатых обывателей”), які провокують висновок, що причиною початку війни є не захист православної віри, а бажання всіх разом і кожного зокрема погуляти, зажити багатства, продемонструвати свою нетерпимість до представників іншої віри й іншої національної приналежності (пригадаймо епізод обрання Тараса Бульби отаманом): “<...> чтобы пришло наконец такое время, чтобы по всему свету разошлась и везде была одна святая вера, и все, сколько ни есть бусурменов, все сделались христианами! Да за одним уже разом выпьем и за Сечь, чтобы долго она стояла на погибель всему бусурменству <...>” [4, 103].

Варто зауважити, що сама Січ у Гоголя не є одновимірною і однорідною за національним складом. Тарас із синами спостерігають, як “армянин развесил дорогие платки. Татарин ворочал на рожнах бараньи катки с тестом. Жид, выставив вперед свою голову, цедил из бочки горелку <...>. Тут было много тех офицеров, которые потом отличились в королевских войсках <...>” [4; 46, 49]. Ця живописна картина є суголосною твердженню М. Гоголя у статті “Взгляд на составление Малороссии”: “Это было пестрое сборище самых отчаянных людей пограничных наций. Дикий горец, ограбленный россиянин, убежавший от

деспотизма панов польский холоп, даже беглец исламизма татарин, может быть, положили первое начало этому странному обществу по ту сторону Днепра, впоследствии постановившему целью, подобно орденским рыцарям, вечную войну с неверными” [9, 53–54].

Окремо заслуговують на увагу два образи–символи, які використовує письменник у характеристиці запорожців – орел і лев. Неодноразово зустрічаємо подібні мистецькі оцінки січовиків: “ <...> запорожец как лев растянулся на дороге <...>. Так вот она, Сечь! Вот то гнездо, откуда вылетают все те гордые и крепкие, как львы!” [4, 46]; “Как орлы, озирали они вокруг себя очами все поле и чернеющую вдаль судьбу свою <...>” [4, 104]. Прикметно, що лев і орел у народній міфології є не тільки уособленням влади й сили, а виступають ще й прадавніми символами зарозумілості, гоноровитості й насильства [10, 42–43]. Тому в повісті навіть смерть запорожців трансформується в образ орла: “Далече раскинутся чубатые головы с перекрученными и запекшимися в крови чубами и запущенными книзу усами. Будут, налетев, орлы выдирать и выдергивать из них козацкие очи <...>” [4, 104].

Таке неприродне поєднання в опозиційній парі орла–месника і орла–стерв’ятника дозволяє конкретизувати авторський вислів **“чернеющую судьбу свою”**: причина загибелі козаків, насамперед заголовного героя і його синів, – у самих цих козаках, у свідомо обраному ними межевому способі життя (на Січі добре знали, що ніхто з її мешканців не доживав до старості). Прикладом можуть слугувати передсмертні слова курінного отамана Балабана: “Сдается мне, паны–братья, умираю хорошою смертью: семерых изрубил, девятерых копьем исколол. Истоптал конем вдоволь, а уж не припомню, скольких достал пулею” [4, 111]. Підтвердження знаходимо, зокрема, і в епізоді втрати Бульбою люльки: “И пробились было уже козаки, и, может быть, еще раз послужили бы им верно быстрые кони, как вдруг среди самого бегу остановился Тарас и вскрикнул: “Стой! Выпала люлька с табаком; **не хочу, чтобы и люлька досталась вражьем ляхам!**” [4, 136]. Ми розуміємо, що Тарас Бульба свідомо шукає смерті, бо ж не втрата люльки, а загибель синів стала для нього рівнозначною втраті майбутнього, а отже і сенсу життя. Цим Гоголь ніби стверджує: не можна жити однією ненавистю, основа життя – інша: це любов!

Вайскопф у монографії “Сюжет Гоголя. Морфология. Идеология. Контекст” так оцінює січове побратимство: “Их “товарищество” – это братство смерти, одержимое пафосом эсхатологического освобождения” [11, 451]. Тому, на нашу думку, Гоголь у повісті, швидше, співчуває запорожцям, аніж героїзує козаків, бо ця героїка, зрештою, виявляється ущербленою і згубною для персонажів твору, сама починає переживати внутрішню кризу, руйнуючи, нівелюючи і героїв, і пристрасті, і справжнє кохання.

Література

1. *Набоков В.В.* Николай Гоголь: Эссе / Набоков В.В. Лекции по русской литературе. Чехов, Достоевский, Гоголь, Горький, Толстой, Тургенев; пер. с англ; предисл. И. Толстого. – М.: Независимая газета, 1996. – С. 31 – 136. – (Серия «Литературоведение»).
2. *Гоголь Н.В.* Письмо Н.М. Языкову от 5 апреля < н. ст. 1845 >. Франкфурт/ Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В 7 т. – Т. 7: Письма. – М.: Художественная литература, 1986. – С. 250 – 255.
3. *Золотусский Игорь.* Гоголь / Игорь Золотусский. – М.: Молодая гвардия, 1979. – 511 с.
4. *Гоголь Н.В.* Собрание сочинений: В 7 т. – Т. 2: Миргород. – М.: Художественная литература, 1984. – 318 с.
5. *Лотман Ю.М.* Проблема художественного пространства в прозе Гоголя / Лотман Ю.М. Избранные статьи: В 3 т. – Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры. – Таллин: Александра, 1992. – С. 413 – 448. – (Открытый фонд Эстонии).
6. *Гоголь Н.В.* Письмо М.П. Погодину <1834.> Генварь 11. <Петербург> / Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В 7 т. – Т.7: Письма. – М.: Художественная литература, 1986. – С. 97–99.
7. *Гоголь Н.В.* Объявление об издании Истории Малороссии / Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В 9 т. – Т. 7: Юношеские опыты / Сост. и коммент. В.А. Воропаева, И.А. Виноградова. – М.: Русская книга, 1994. – С. 149.
8. *Гуковский Г.А.* Реализм Гоголя / Гуковский Г.А. – М.–Л.: Гослитиздат, [Ленинградское отделение], 1959. – 531 с.
9. *Гоголь Н.В.* Взгляд на составление Малороссии / Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В 7 т. – Т.6: Статьи. – М.: Художественная литература, 1986. – С.47 – 61.
10. Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2 т. – Т.2. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – С. 42–43.
11. *Вайскопф М.* Сюжет Гоголя. Морфология. Идеология. Контекст / Вайскопф М. – М.: Радикс, 1993.
11. *Марценішко Вікторія.* Втілення опозиції „свій – чужий” у повісті Миколи Гоголя „Тарас Бульба”.

Вікторія МАРЦЕНІШКО

ВТІЛЕННЯ ОПОЗИЦІЇ “СВІЙ – ЧУЖИЙ” В ПОВІСТІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ “ТАРАС БУЛЬБА”

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування і змістового наповнення опозиції “свій – чужий” в повісті Миколи Гоголя “Тарас Бульба”. Значна увага приділяється способам її художнього втілення в тексті повісті, при цьому наголошується на впливі етнічних стереотипів на формування образу “чужого”, “іншого”.

Ключові слова: міф, стереотип, опозиція, історія, ідеологія, національна ідентичність, романтизм, релігія, християнство.

Дослідження уявлень сусідніх народів один про одного, котрі сформувалися в процесі тривалих контактів між ними, сьогодні є одним із перспективних напрямів історико-культурних досліджень, здатні постановкою загальних проблем і їхнім спільним вирішенням об’єднати вчених різних спеціальностей – літературознавців, істориків, фольклористів і т.д. Літературознавець Леонід Горизонтов наступник чином пояснює необхідність вивчення стереотипів, зокрема етностереотипів: “Вони (стереотипи. – В.М.) не тільки відображають, нехай в переломленому вигляді, реалії, але і формують переконання,